

haraszttal és cserjével gyéren benőtt, magos, kerek hegyet *Kisver*-nek vagy *Küsver*-nek mond a nép, egy dűlőt *Feketeüer*-nek vagy *Feketeüver*-nek. Csehérfalván, a régi Udvarhelyszék egyik községe határán, szintén van egy hely, minek neve: *Üver*, *üver*-oldala, legelő. A nép nem tudja jelentésüket.²

Tudakozódásaim szerint az *üver* szó ma is él mindkét faluban. Csehérfalván az *Üver* bokros hegy, amelyet a lefutó esővizek több helyen „földrakoltak”. Három részre tagolódik, amelyeknek a neve: *Üver-teteje*, *Üver-oldala*, *Üver-alja*. A hegy lábánál, *Üver-alján*, tavak vannak, a falu kenderáztató tavai.

A szó földrajzi adatainak bővítésére szolgálhatnak *Kelemen Lajos* diákori helynév-gyűjtésének következő följegyzései is: Nyárádszentlászlón van *Üver erdő teteje* helynév. Valószínűleg csak az *Üver* helynév változatait kell látnunk az ugyaninnen feljegyzett alábbi adatokban: „*Über*, csere, gyertyán stb. fás erdő. *Über-alja*, sz. (ántó) az erdő alatt.”²

Gyallay Domokos

Újabb adatok az 1711. év előtti egyleveles nyomtatványokhoz. Hazai nyomdatermékeink e fajtájából meglehetősen kevés példány maradt reánk, közülök pedig különösen ritka a vizsgai vitatkozások hirdeteményeinek, helyesebben mondva: a vitatkozások tételeinek nyomtatványa, az ú. n. thesis. Magam eddig mindössze csak két példányt ismertem.¹ Az alább közlendő levéltári adat további négy ilyenfajta nyomtatvány emlékét mentette meg, bárha közülök az egyik valószínűleg azonos a már ismert példányok elsejével.

Néhai gróf Kálnoki Ádám hagyatékának 1719. december—1720. január havában összeírt részletes leltara megőrizte az udvarház s a hozzátartozó templom leírását.² Ebből idézem: „az Templom Chorussából nyílik északra egy boltra fél szeres vas sarkos retesz és lakatos Ajtó.” Ebben a szobában azután majdnem csupán templomi felszerelési tárgyakat írtak össze. A miseruhák és a terítők között találtatott „egy Sárga atlasz nyomtatott Theologica Thésések mellyen az üdvezült Nehai Kálnoki Sámuel Ur(am) eo n(a)g(y)ságána)k neve van nyomtatva...” Majd így folytatják az összeírók: „Gyulafi uramnak dedicált Thésések tetszin matéria; Sárga Atlacra Mikes Uramnak eo N(a)g(y)s(ágána)k dedicált Thésések, más egy ezüst színre nyomtatot s' az Úrnak eo N(a)g(y)s(ágána)k dedicáltat Logicai Thésések.”

Tehát az első példány sárga atlaszra nyomtatott teológiai thesiseket tartalmazott; ezeket az ismeretlen vizsgáló diák Kálnoki Sámuelnek ajánlotta. — Ez a Kálnoki Sámuel pedig annak a Kálnoki Ádámnak édesapja, akinek javait ez összeírásban leltározták. Ő szerezte a család grófi rangját 1697-ben s mint erdélyi kancellár halt meg 1706-ban.³ Ebből az adatból tehát bizonyos, hogy e nyomtatványnak 1706 előtt kellett készülnie.

² Vö. Kelemen Lajos közlésével Erdély Népei (Az „Erdély” néprajzi melléklete) IV (1901), 29—30.

¹ Herepei János: *Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez.* EM. XLIV (1939), 280 kk. és kny. 11—12.

² A Székely Nemzeti Múzeumban levő Kálnoki-levéltár birtokösszeírásai között: *Inventarium seu nova Connumeratio Curiae Nobilitaris Orphanorum Illustrissimi quondam Comitis Domini Adami Kálnoki de Köröspatak in eadem Possessione Köröspatak Sedeqe Siculicak existentis ... Diebus Mensis Decembris Ao 1719 et Januarij A. 1720 ... Conscriptum.* 7. A.

³ Nagy Iván: *Magyarország családai.* VI, 50, 53.

A második példány testszinű matériára (bizonyosan hasonlóképpen selyemre) nyomtatott thesisek; ezeket a felelő tanuló „Gyulafi uramnak” ajánlotta. — A rátóti Gyulafi-családból a XVII. és XVIII. századfordulón csupán az 1693-ban grófságot szerzett idősebb László († 1699) jöhet számításba, minthogy fia, ifjabb László, a későbbi erdélyi kancellár csak 1699-ben született.⁴ Ebből tehát bizonyos, hogy e nyomtatványnak föltétlenül a XVII. század végén kellett nyomtatnia.

A harmadik példány „egy sárga atlaszra nyomtatott theologiai thesisek”; ezeket a vizsgázó diák „Mikes uram önagságának” ajánlotta. Nagyon valószínűnek tartom, hogy ez a Mikes azonos azzal a Mikes Mihállyal († 1721), aki mint Háromszék főkapitánya 1698-ban grófságot nyert.⁵ Ennek édesanyja Kálnoki Zsuzsánna, az idézetben előforduló Kálnoki Ádám nagynénje. Ezen a révén azután könnyen megmagyarázható volna, hogy miképpen került a Mikes Mihálynak (?) ajánlott thesis Kálnoki Ádám hagyatékába.

Az eddigelé ismert két ilyenfajta nyomtatvány 1700-ban, illetőleg 1701-ben nyomtatott Kolozsvárt. Mindkettőnek alapanyaga nehéz-selyem. Közülök az első nemes gelencei (?) Mihálec Mihály tanuló vizsgájának tételei az általános logikából, amelyekre Szegedi István tanár elnöklése alatt volt megfelelő. Ez a Mihálec Mihály diák pedig tételeit zabolai gróf Mikes Mihály háromszéki főkapitány és erdélyi királyi táblai ülnöknek ajánlotta.⁶ Nagyon valószínűnek tartom, hogy a Tótfalusi Kis Miklós műhelyéből 1700-ban kikerült nyomtatvány teljesen azonos a Kálnoki Ádám hagyatéki leltárában felsorolt harmadik thesisszel.

A negyedik példány ezüst színre nyomtatott logikai thesiseket tartalmazott; ezeket a felelő diák gróf Kálnoki Ádámnak ajánlotta. — Kálnoki különben, aki a csiki főkapitányi tisztséget viselte, 1719-ben halt meg.⁷ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a most felsorolt nyomtatványok közül az egyik 1699. előtt, a másik 1700-ban, a harmadik legalább is 1706 előtt készült, valószínűnek tartom, hogy a negyediket is a századforduló idején nyomtatták.

Feltehető, hogy a külföldi akadémiákat járt honfitársak vitatkozásaitak jóltevőiknek ajánlva nyomatták ki, azonképpen e thesisek is jórésztben megtiszteltetési cézzal látta napvilágot. Ezért nyomatták őket drága nehéz *selyemre* és küldötték meg azoknak, akiket véle megtiszteltek. A Mikes Mihálynak ajánlott nyomtatványból gyanítom, hogy ilyenfajta thesiseket inkább csak úrfiak, vagy jómódú nemes tanulók készítették. Lehetséges, hogy ez a szokás itt Erdélyben, nevezetesen pedig Kolozsvárt, csak rövid-életű volt; addig volt szokásban, amíg az elől idézett két nyomtatvány szerinti Szegedi István filozófiai doktor és kolozsvári jezsuita főiskolai (akadémiai?) tanár itt működött.

Abrugyi György kolozsvári könyvkötő. Abrugyi György, mint a Heltai-féle nyomda vezetője, a szakirodalomban eléggé ismeretes, hiszen az 1630–1660. évek közé foglalt három évtized alatt sok alkalma nyílt, hogy kiadványain neve megörökítődjék. Eleddig azonban csak azt tudtuk róla, hogy nyomdász volt, most azután egyszerre két írott feljegyzés, sőt két könyvkötői munka is hirdeti, hogy a maga idejében Kolozsvár könyvkötője is volt.

⁴ Uo. IV, 482, 484.

⁵ Uo. VII, 474, 476.

⁶ Herepei, i. h.

⁷ Nagy Iván: i. m. VI, 50, 53.

Az EME 1943. évi besztecei vándorgyűlése alkalmával megalakított levéltári bizottság munkájába belekapcsolódva, Beszterce város 1624—53. évi számadáskönyvében találtam feljegyezve: 1652. „Die 25. Aug. sindt dem Clausemburger Buchbinder Abrugy Mihálj zu einem Buch auffs Rathaus zu machen Papier zu keuffen geben fl. 3“¹ Szerencse, hogy megmaradt az Abrugyi által bekötött könyv is; ez pedig Beszterce városának 1654-től kezdődő számadáskönyve ívrét formában. Ez a nagyon vaskos könyv, amelynek hátsó táblája leszakadt és — úgy látszik — elveszett, jellegzetes kolozsvári kötést mutat. Barna színű bőrborítását régi magyar könyvtári nyomtatványból és XVII. század második negyedéből eredő magyar nyelvű kéziratokból összeragasztott keménytáblára húzta reá a könyvkötő. A kötés díszítése vaknyomásos tükörszerű kiképzést nyert. A sokszorosán összetett kereten belül a tükör sarkaiba negyed-, közepére pedig síma indákból fonott egész-dísz nyomtatott. Különösen figyelemreméltó a tükör keretén az emberfejes éremképekből összerakott díszéssor, de még ennél is jellegzetesebb az a díszítő elem, amelyet a XVII. századbeli erdélyi könyvkötéseken hosszú időn keresztül megtalálunk. Ez pedig három-három hullámos vonalból alkotott csipkeszél, amelyet hasonló, de ellentétes irányban ívelő hullámvonal derékon metsz. A csipkeszél kiindulási pontjai fölé egy-egy virágyszerűen kiképzett párta helyeztetett. A könyv sarka bordázott és azon belül díszített.

Másik adatomat egy kéziratos zsolnárkönyvben találtam feljegyezve: „Anno 1655 Tempore Combust(ionis) Civitatis Colosvar Scriptum et Compactum est hoc gradual a Georgio Abrugj quondam Typographo eiusdem Civitatis.“² Tehát Abrugyi itt, bár nyomdásznak mondatik, mégis határozottan megnevezi, hogy e graduált ő írta le és kötötte be. Ez az ívrét formájú könyv barna bőrkötése a sok használattól ma már nagyon kopott, díszítményei nagyon elmosódtak, sarka hiányzik, azonban még így is megállapítható, hogy a vaknyomásos díszítés hasonlóképpen tükörszerűen van kiképezve. Az egyes mintaelemek között pedig, habár más mértékkel, de megtaláljuk ugyanazokat a díszítménytípusokat, amelyek a besztecei könyvtáblát is jellegzetessé teszik.

Eddigélő is feltűnt nekem az itt leírt díszítési módnak erdélyi könyveinken mutatkozó gyakorisága; ez egy közös forrásra utalt. Most azután sikerült is megismernünk a mestert és rajta keresztül munkáit is azonosítanunk. Ezzel azonban korántsem akarom azt mondani, hogy az itt említett könyvkötési mód egyedül csak Kolozsvár sajátja, ellenben állítom, hogy Kolozsvár XVII. századközépi könyvkötésétét nagyon jellemzi.

Eddigélő tehát Abrugyi György a legrégebbi névszerint is ismert könyvkötője Kolozsvárnak. Munkálkodását az 1634-ben elhunyt német könyvkötő idejében³ kezdhetette meg, minthogy nyomdászati jelzése már 1630-ban előfordul.⁴ Tekintettel azonban arra, hogy a tőle használt díszítések változatait már a századeleji könyvkötéseken is megtaláljuk, feltételezem, hogy e díszítőeszközöket az Abrugyit megelőző nyomdavezetők (Válaszúti, Makai) idejében is használták.

¹ Beszterce-Naszód vm. levéltárában a számadáskönyvek csoportjában. — A számadást vezető vársi tisztviselő kétségtelenül hibázott, amikor Abrugyi Keresztnevét Mihálynak jegyezte fel. E tévedést határozottan megcáfolja a következőnek felsorolt adat.

² A Székely Nemzeti Múzeum kézirattárában levő zsolnárkönyv táblájának belső borításán. Vö. Herepei János: *Adatok a Régi Magyar Könyvtár I. és II. kötetéhez.* EM. XLIV (1939), 276 és kny. 3.

³ Herepei János: EM. XLVII (1942), 251. kk. és ErdTudFüz. 143. sz. 33.

⁴ Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története 23.

Eddig már láttuk Lignicei Effmurt Jakab gyulafehérvári nyomdász és könyvkötő, a vele egyidőben Kolozsvárt működött Abrugyi György, majd a valamivel későbbi Szenczi Kertész Ábrahám váradi és szebeni munkálkodásának darabjait. Megállapítottuk, hogy Szenczi stílusa, műhelyével együtt, Kolozsvárra költözött. Nem ismeretlenek előttünk a sárospataki s a debreceni könyvkötészet termékei sem. Példáink vannak a brassói szász műhelyek munkáiból is. Ezek után tehát már hozzá is lehetne fognunk a XVII. századbéli Erdély és a vele szomszédos területek könyvkötészeti termékeinek osztályozásához, hogy a megállapítható szilárd pontokból kiindulva, tisztázhassuk e művészi iparágunk fejlődését.

Herepei János

Az erdélyi népnyelvi térkép terve és előmunkálatai. Az erdélyi népnyelvi térkép terve a kisebbségi évek mostoha körülményei miatt kényszerűen meddő tervezetesei után már a kolozsvári egyetem hazatérését megelőző időkben és az újjászervezés tartama alatt végre határozott formában felvetődött, és a megvalósítás állapotához közelebb került. Az Erdélyi Tudományos Intézet¹ Magyar Nyelvészeti Osztályának megszervezése után dr. Tamás Lajos igazgató és dr. Kniezsa István ügyvezető igazgató megértése nemcsak azt tette lehetővé, hogy az intézet munkatervében a népnyelvkutatás elnyerje az őt megillető helyet, hanem lépések történtek a kutatás személyi feltételeinek megteremtése érdekében is. Az Osztály vezetője már 1941. tavaszán megtette előterjesztését az Intézet igazgatóságának az erdélyi magyar népnyelvi térkép és általában az erdélyi magyar népnyelvkutatás tervének megvalósítása, illetőleg személyi feltételeinek megteremtése érdekében. Minthogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1941. decemberében lehetővé tette egyszerre három fiatal, a népnyelvkutatásban jártas középiskolai tanárnak (dr. Gálffy Mózes, dr. Imre Samu és dr. Márton Gyula) e célra való berendelését, a térkép elkészítése az Osztály megvalósítható feladatai közé iktatódott. Közben 1941. őszén összeült az első magyar népnyelvkutató értekezlet,² mely nagy vonalakban megállapította a magyar népnyelvkutatás feladatait, s biztosította a magyar egyetemek és kutató intézetek népnyelvkutató munkájának elvi összhangját, sőt megtárgyalta az egyetemes magyar nyelvtérkép elkészítésének tervét is. Az Osztály vezetője már itt bejelentette azt, hogy a már véglegesen kialakult munkaterv értelmében az Osztály Erdély különleges népnyelvi viszonyaira való tekintettel az országos nyelvtérkép munkájának párhuzamos végzésével egyidőben külön, terjedelmesebb térkép elkészítését tervezi, sőt rövidesen meg is kezdi. Bejelentetett az is, hogy ugyancsak a különleges erdélyi népiség-viszonyok miatt szükségesnek látszik az országos kutató-hálózatnál jóval sűrűbb erdélyi kutató-hálózat megvalósítása is.

Az országos nyelvtérkép-terv szerint az anyaggyűjtést a négy magyar egyetem és az ETI végzi. A munkálatok egységének biztosítása céljából meg is választottak egy központi bizottságot,³ mely aztán dr. Bárczi Géza debreceni egyetemi tanárt, Csúry Bálint tanszékének utódját kérte fel az országos térkép-munkálatok irányítására. Őt bízták meg a kérdőív össze-

¹ Az alábbiakban: ETI.

² Vö. *Az első magyar népnyelvkutató értekezlet határozatai.* Összeállította és kidolgozta Szabó Dénes. Bpest, 1942. 36 l. +2 lev. Magyar Nyelvjárás Tanulmányok 1. sz. A Pázmány Péter-tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása.

³ A bizottság tagjai az ország négy egyetemének magyar nyelvésztanárai: dr. Bárczi Géza (Debrecen), dr. Klemm Antal (Szeged), dr. Pais Dezső (Budapest) és dr. Szabó T. Attila (Kolozsvár).